

Nová konstrukce „Karla Gotta nemusím“ v češtině a slovenštině: případ lexikalizace, pragmatikalizace nebo začínající degramatikalizace?

BJÖRN HANSEN – MAREK NEKULA – MONIKA BANÁŠOVÁ

The new construction “Karla Gotta nemusím” in Czech and Slovak: a case of lexicalization, pragmaticalization or incipient degrammaticalization?

ABSTRACT: This article deals with the construction “Karla_Gotta_nemusím” [I don’t have to have Karel Gott] which has recently developed in the Czech and Slovak youth language variety and began spreading to other registers. The contribution is based on a questionnaire carried out among students in Prague, Brno and Trnava. The linguistic analysis is inspired by Construction Grammar. In this specific constructional context involving negation, the original modal verbs of necessity are used as main verbs with the new meaning ‘to dislike’, which is accompanied by a change in the complementation pattern: instead of an infinitive phrase, the modals govern a nominal phrase in the accusative. The second part of the article is dedicated to the question of whether the development of the modals *muset* and *musieť* [must, have to] into the construction “Karla_Gotta_nemusím” presents a case of a) lexicalization, b) pragmaticalization, or c) degrammaticalization. This is an instance of a change from a modal auxiliary verb to a lexical one, which could be treated as one of the very rare instances of degrammaticalization.

Key words: construction grammar, lexicalization, pragmaticalization, degrammaticalization, modal verb, modality

Klíčová slova: konstrukční gramatika, lexikalizace, pragmatikalizace, degramatikalizace, modální sloveso, modalita

1. Úvod

V článku se zabýváme novou konstrukcí, která se etablovala v češtině a slovenštině a která nemá obdobu v ostatních slovanských jazycích. Její význam a vznik interpretujeme na pozadí nových teorií jazykového vývoje a v této souvislosti vysvětlujeme i pojem konstrukce. Se zmíněnou konstrukcí se můžeme setkat například ve větách typu *Karla Gotta nemusím*, *Petra svou tchýni nemusí*, *Žáci jeho výuku nemusí* nebo *Ony se nemusí*. V následujícím pro ni používáme zkratky „KG-a_nemusím“, třebaže z uvedených příkladů je zřejmé, že obměňovat lze nejen druhý, ale také první argument. Zkratka má ale svůj smysl nejen z úsporných důvodů, ale také s ohledem na to, že se klíčová věta z titulu i její variace staly předmětem testování v Praze, Brně a Trnavě a následně empirického výzkumu v příslušných jazykových korpusech.

Zmíněná konstrukce nebyla přitom doposud cíleně popsána s výjimkou studie J. Findry (2008), který se ale věnoval pouze jejím stylistickým vlastnostem, a lexikografického záznamu v práci Lopatkové – Žabokrtského – Kettnerové (2008, s. 103). Ve své studii poukázal Findra na to, že jde o syntaktický stylém s emocionálně-expressivním příznakem, a konstrukci „KG-a_nemusím“ považuje za módní frazém, který by mohl ve slovenštině zdomácnět. Pro to podle něho svědčí i jeho postupné pronikání z neformálních, expresivních kontextů do publicistiky. Konstrukci „KG-a_nemusím“

přítom na pozadí modálního slovesa *musieť* a s odkazem na princip jazykové ekonomie interpretuje jako konstrukci eliptickou. Předpokládá tedy potenciální dosaditelnost plnovýznamového slovesa s tím, že tento „syntaktický prostor“ se mu jeví „polysémantický“ (Findra, 2008, s. 10), tj. do elipsy je podle něho možno dosadit více plnovýznamových sloves, tedy „Karla Gotta nemusím vidieť/počut/počúvať/milovať/obdivovať/...“. Aniž bychom chtěli vstupovat do teoretické diskuze o pojmu elipsa, bylo by možné s tímto názorem polemizovat v tom smyslu, že elipsa se obecně chápe jako „vypuštěná část syntaktické konstrukce, kterou v ní podle větného schématu očekáváme [...] a kterou lze rekonstruovat“ (Panevová, 2002, s. 122).¹ My naopak v dalším výkladu ukážeme, že v případě „KG-a_nemusím“ jde o sémanticky i syntakticky úplnou konstrukci, v níž není vynechán žádný konstituent, neboť (a) sekvence s doplněným infinitivem má zpravidla jiný význam a (b) plnovýznamové sloveso nelze jednoznačně rekonstruovat.

Podle většiny gramatik a gramatických studií se modální slovesa váží s plnovýznamovým slovesem, které vyjadřuje věcnou část výpovědi. Navzdory tomu existují případy, kdy se základní modální slovesa vyskytují bez infinitivu. V literatuře se uvádějí především vlastní eliptické konstrukce, v nichž bylo vypuštěno většinou pohybové sloveso, čímž vzniká ustálená elipsa typu *Musím do školy* (např. Panevová, 2002, s. 122; Ďurovič, 1965, s. 41n.). V takovýchto případech je možno vypuštěné sloveso vždy bez obtíží doplnit, sémanticky se u konstrukci s infinitivem jedná o deontickou nutnost, resp. možnost zaměřenou na agens. Konstrukce „KG-a_nemusím“ se od těchto pravých eliptických vět liší tím, že nemá modální význam, pro což mluví také nejednoznačná doplnitelnost plnovýznamového slovesa.

Modálním slovesům, ať už vlastním nebo „modálním slovesům v širším smyslu“ (Karlík – Nekula – Rusínová, 1995, s. 533), je v české a slovenské lingvistické literatuře přirozeně věnován značný prostor, což platí i o slovesu *muset/musieť*. Ze syntaktického hlediska je v jádru pozornosti vazba modálního slovesa s infinitivem (ibid., s. 511), ze sémantického hlediska je sloveso *muset* + inf. pojednáno v rámci „modální kategorie nutnosti“ (ibid., 1995, s. 536), jíž se vyjadřuje „nepřípustnost řešení alternativního, tj. vylučuje se možnost dělat opak toho, co se ve větě vyjadřuje“ (deontická modalita), a negace „nutnosti“ něco udělat je tak v případě *nemuset* + inf. interpretována jako „možnost“ volby něco udělat/neudělat (ibid., s. 537; podobně Grepl – Karlík, 1998, s. 153, 157). Gramatiky se přirozeně věnují i sekundárním významům modálních sloves, tj. epistemické modalitě (vyjadřování míry ne/jistoty o platnosti sdělovaného obsahu) ve větě typu *S tím musel Pavlovi někdo pomáhat* (vysoká míra pravděpodobnosti; srov. např. Karlík – Nekula – Rusínová, 1995, s. 625). Jen okrajově se právě citovaná referenční gramatika (ibid., 1995, s. 535) v souvislosti se slovesem *muset* dotýká vyjadřování postoje mluvčího, jako v případě *Musíš s tím Pavlovi pomôct*, kde lze modální sloveso, je-li v přítomném čase a 2. os., číst jako funkční ekvivalent tzv. ilokučního indikátoru direktivu. Zmíněné významy deontické a epistemické modalit, tj. ‚povinnost‘ / ‚nutnost‘ a ‚pravděpodobnost‘ / ‚téměř jistota‘, u slovesa *muset* konstatují i výkladové slovníky českého jazyka (viz např. Slovník spisovného jazyka českého,

¹ Tamtéž viz i další literaturu k pojmu/termínu elipsa.

Havránek, 1989, 3, s. 152). Uvedené platí i o slovenských gramatikách a slovnících, které rovněž zmiňují jen deontický a epistemický význam slovesa *musiet'* (srov. Ďurovič, 1956, s. 64; Pauliny, 1997, s. 113; Dvonč, 1966, s. 366; Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003,² resp. webslovník.zoznam.sk), třebaže konstrukce „KG-a_nemusím“ očividně pronikla do publicistiky (viz 2.2.):

...pojedli u vánočního stolu. „Ryba? Tu já nemusím, měl jsem kuřecí řízky,“ prozrazuje... (Mladá fronta DNES, 20. 12. 2003; dle Českého národního korpusu, dále jen ČNK)

A ešte jedna vec, reklama je náročná a tvrdá práca. Ja nemusím tých umelcov, ktorí za každú cenu musia vyhrať majstrovstvá sveta v reklame. (Nové slovo, 6. 5. 2008; dle Slovenského národního korpusu, dále jen SNK)

Na pozadí pojetí slovesa *muset* a *musiet'* v gramatikách a slovnících se příklady doložené již také v publicistických textech jeví jako jasné odchylky od jeho „starého“ užití, a to z těchto důvodů:

- (a) ze sémantického hlediska jde sotva o ‚nutnost‘ nebo ‚vysokou míru pravděpodobnosti‘, ale spíše o význam ‚nemít rád‘;
- (b) ze syntaktického hlediska je zřejmý posun od spojení s infinitivem, které je vlastní modálními slovesům, k vazbě s argumentem v akuzativu (*complement pattern*);
- (c) ze slovosledného hlediska se příznakovost konstrukce manifestuje v postavení komplementu před slovesem, přičemž právě toto slovosledné omezení ukazuje, že nedošlo k plné lexikalizaci slovesa *muset/musiet'* v novém významu, ale že jde nadále o syntaktickou konstrukci;
- (d) konstrukce je na rozdíl od modální konstrukce stylisticky příznaková, podle všeho rozšířená v mluvě mládeže, odkud se šíří i do publicistických textů bulvárních i seriálních, v nichž se objevuje v přímé nebo nepřímé řeči.

Cílem článku je analýza konstrukce „KG-a_nemusím“ z pohledu tzv. konstrukční gramatiky (srov. Fried – Östman, 2004), tj. popis této konstrukce jako funkčního celku s ohledem na její morfologické i syntaktické a sémantické aspekty. Východiskem nám při tom byl fakt, že konstrukce vykazuje jistou míru toho, co se tradičně označuje jako frazeologizace (nedoložení výskytu v otázkách, slovosledná omezení a nízká akceptance infinitivu aj.). To lze ilustrovat také následujícími příklady, které rodilí mluvčí jednoznačně odmítli jako chybné:

**Karla Gotta jsem pomalu začal nemuset.* (pro 63 % probandů je konstrukce nepřijatelná, pro 29,5 % probandů je spíše nepřijatelná, tj. celkem 92,5 % probandů konstrukci odmítá)

**Karla Gotta som pomaly začal nemusiet'.* (pro 69 % probandů je konstrukce nepřijatelná, pro 24 % probandů je spíše nepřijatelná, tj. celkem 93 % probandů konstrukci odmítá)

Od frazému v tradičním slova smyslu, tj. chápaného jako ustálené a reprodukovatelné spojení slov s neodvoditelným významem jeho komponentů, se nicméně konstrukce liší tím, že ani první, ani druhý argument nejsou fixované, druhý argument je navíc bez viditelných paradigmatických omezení, takže se nám zdá případnější vyjít zde z konstrukční gramatiky. To je teorie, která vychází z představy plynulého přechodu mezi

² Krátký slovník slovenského jazyka je dostupný online na adrese <<http://slovník.juls.savba.sk>>.

slovy, frazémy a syntaktickými konstrukcemi, tedy jak ze syntaktické pravidelnosti frazémů a idiomů, tak ze specifické kombinatoriky a částečně sémantické neodvoditelnosti významu abstraktních syntaktických konstrukcí. Podle Friedové (2010, s. 54) lze konstrukci charakterizovat takto:

- je symbolickým znakem, tj. konvenční asociací mezi formou a funkcí, jež je přinejmenším zčásti arbitrární;
- představuje základní jednotku analýzy;
- je aplikovatelná na jazykové jednotky různé velikosti a vnitřní komplexnosti (morfologické jednotky, slova, fráze, věty);
- je multidimenzionálním objektem, který morfosyntaktické, sémantické, pragmatické, fonologické aj. rysy integruje v jednoduchém popisu;
- reprezentuje formalizovatelnou hypotézu jazykové kompetence mluvčího;
- dovoluje tvoření akceptovatelných jazykových výrazů („konstruktů“).

Jako konstrukce tak lze z pohledu konstrukční teorie popsat jak ustálené frazémy, tak schematické syntaktické vzorce. Oba typy se považují za konstrukce, které se ovšem od sebe liší mírou schematičnosti, tj. konstrukční gramatika nevede ostrou hranici mezi lexikonem a gramatikou. Naše analýza dané konstrukce se tedy věnuje těmto aspektům:

- (a) přesnému popisu sémantiky;
- (b) morfologickým vlastnostem, tj. jaké gramatické kategorie jsou v ní možné, ať už jde o kongruenční kategorie osoby, čísla a rodu, nebo kategorie času, způsobu, či transpozici kategorie (participium a transgresiv) a diatezi (pasivum a reflexivum);
- (c) přesnému popisu kombinatoriky, tj. zkoumáme, jaké druhy substantiv na sebe *nemuset/nemusieť* váže; ať už s ohledem na inherentní sémantické rysy životnosti a abstraktnosti, nebo s ohledem na referenční vlastnosti jako určenost;
- (d) popisu slovosledu;
- (e) srovnání češtiny a slovenštiny.

Vedle toho nám jde o vypracování mezistupňů – vázaných na tzv. přechodové kontexty – při přechodu modálního slovesa *muset/musieť* v postmodální *nemuset/nemusieť*. Přechodovými kontexty se myslí takové kontexty výskytu, v nichž je možné modální i nedomodální čtení. V návaznosti na popis „KG-a_nemusím“ z hlediska konstrukční gramatiky má být vznik této konstrukce analyzován z hlediska současného výzkumu gramatikalizace a v této souvislosti přiřazen ke specifickému druhu vývoje jazykových fenoménů.

2. Sběr dat

2.1. Dotazník

Protože zmíněná konstrukce je relativně nová a objevuje se hlavně v mluveném jazyce mladé generace, snažili jsme se konstrukci „KG-a_nemusím“ nejprve otestovat pomocí dotazníku a identifikovat tak její základní rysy. Dotazník, který je připojen v příloze, měl prověřit tyto morfologické charakteristiky:

(a) osobu a číslo prvního argumentu,	(d) infinitiv,
(b) čas (přítomný, minulý, budoucí),	(e) deverbativum na <i>-ící</i> .
(c) způsob (indikativ vs. kondicionál),	

Dále byla testována sémantická kombinovatelnost slovesa *nemuset/nemusiet* s ohledem na tyto rysy u jmen v druhém argumentu:

- (a) *propria* vs. *apelativa*;
- (b) *singulár* vs. *plurál*;
- (c) *určitá* vs. *generická reference*.

Kromě toho jsme zkoumali i to, zda lze podobnou změnu významu doložit i u sloves *mocť/môcť*. Mezi slovesy *muset/musiet* a *mocť/môcť* je totiž významová souvislost, která vyplývá z logické ekvivalence v negačních kontextech. Z modální logiky je známo, že tzv. modální operátory „možnosti“ (značeno \diamond) a „nutnosti“ (značeno \square) charakterizuje vzájemná definovatelnost, tj. operátor je možno definovat pomocí druhého operátoru pomocí negace (značeno \neg):

$\square p \equiv \neg \diamond \neg p$, zkráceně čteno jako: ‚je nutné, aby p = není možné, aby ne-p‘.

Vztah logické ekvivalence je pro slovenštinu možné ilustrovat příkladem z Banášové (2009, s. 54): *Pnin [...] si nemohol nevšimnúť, že [...] je zde* (ve smyslu modální logiky) ekvivalentní, nikoli však (ve smyslu sémantické identity) synonymní s větou *Pnin [...] si musel všimnúť, že [...]*.

Konečně byly testovány i syntaktické vlastnosti konstrukce:

- (a) *obligatornost negace*,
- (b) *reflexivní forma slovesa*,
- (c) *slovosled* (*antepozice* vs. *postpozice* druhého argumentu),
- (d) *realizace pro-drop* (*ne/přítomnost zájmena*).

Dotazník je uzavřen otázkou, která směřuje k přechodovým kontextům, tj. ke kontextům, v nichž dochází k přechodu od jednoho významu k jinému. Protože vycházíme z toho, že slovosled hraje u nové konstrukce důležitou roli, poprosili jsme probandy, aby vlastními slovy vysvětlili význam následujících dvou vět:

- (a) *Cestovat letadlem nemusím.* vs. (b) *Nemusím cestovat letadlem.*
- (a) *Cestovať lietadlom nemusím.* vs. (b) *Nemusím cestovať lietadlom.*

Pracovní hypotéza přitom zněla, že věta (a), nikoli však věta (b), připouští nové čtení ve smyslu ‚nemít rád‘.

Pro češtinu se dotazníkového průzkumu zúčastnilo 51 studentů převážně ve věku 21 až 27 let, z toho 22 studentů bohemistiky z Brna a 29 studentů lingvistiky z Prahy (ve dvou skupinách po 13 a 16 studentech), a to v seminářích s lingvistickou tematikou. Na Slovensku se průzkumu zúčastnilo 30 studentů Univerzity sv. Cyrila a Metoděje v Trnavě. Šlo převážně o studenty slovakistiky a germanistiky ve věku 21 až 25 let.

³ S ohledem na zaměření dotazníku na mladou generaci (studenti) jsme dali přednost formě *mocť*.

2.2. Korpusová data

Korpusová data čerpají z Českého národního korpusu (ČNK), přesněji z dílčího korpusu SYN2009PUB, popř. SYN2006PUB. Konstrukci „KG-a_nemusím“ jsme vyhledávali pomocí dotazu [tag !=“Vf.*“] {5} [word=“nemusím“] [tag !=“Vf.*“] {5} within <s>,⁴ který jsme v návaznosti na testování dotazníku dále variovali. Na základě zmíněného primárního dotazu jsme z publicistického korpusu získali 248 dokladů, z nichž 122 (polovinu) lze kvalifikovat jako doklady zkoumané konstrukce, srov. např.:

„Přímý kontakt s lidmi zrovna nemusím,“ míní Přemysl. „Právě ten mě na soutěži baví zase nejvíc...“ (Deníky Moravia, 11. 1. 2007; dle ČNK)

„No pravda je, že Klause moc nemusím, ale v tomto kole to byla jediná osobnost.“ (Mladá fronta DNES, 8. 3. 2003; dle ČNK)

Za zmínku stojí, že u 113 případů jednoznačně převažuje antepozice nad postpozicí druhého argumentu. Postpozice objektu byla přitom třikrát motivována tím, že šlo o objekt rozvitý vedlejší větou, jednou byla motivována opozicí s *ale*, srov. např.:

[...] měl jsem v žaludku nažbluňkáno z dopinkové kontroly, navíc zrovna nemusím **to, co se zrovna pilo**. (Blesk, 27. 8. 1999; dle ČNK)

Korpusová analýza tak doložila existenci zkoumané konstrukce v autentických textech. Zdroj dokladových příkladů navíc potvrdil očekávání, že jde o novou konstrukci, která je běžná v publicistice. Do ní se s největší pravděpodobností rozšířila z mluveného jazyka, doklady z publicistiky jsou totiž doklady přímé řeči. Za zmínku stojí zastoupení konstrukce ve všeobecném korpusu SYN2005, kde je pouze 28 dokladů, z nichž pouze sedm představuje doklad zkoumané konstrukce: dva z těchto dokladů jsou z přímé řeči v překladové literatuře (John Irving, Maarten 't Hart), pět dokladů pochází z Blesku (v korpusu SYN2009PUB jsou doklady i z deníků jako Lidové noviny, Mladá fronta DNES, Hospodářské noviny aj.). Vyšší počet dokladů konstrukce v publicistickém korpusu z r. 2009 (proporční výpočet pro oba korpusy jsme ovšem neprováděli) a zdroj dokladů ve všeobecném korpusu z r. 2005 (převažuje publicistika) pak může naznačovat, že jde o novou konstrukci, která se z mluveného do psaného jazyka rozšířila přes publicistiku teprve nedávno.

Korpusová data pro slovenštinu jsme získali ze Slovenského národního korpusu (prim-5.0-public-all).⁵ Vyhledávání konstrukce „KG-a_nemusím“ pomocí stejného dotazu jako v případě ČNK nebylo možné. Konstrukci „X_{AKUZ}_nemusím“ jsme vyhledávali pomocí zadání [tag=“S...4“] [lemma=“nemusiet“] [(word=“\.”|word=“\,”)], které jsme podle potřeby dále variovali. Na základě uvedeného zadání jsme z korpusu získali 164 dokladů, z kterých je 91 možno klasifikovat jako doklady zkoumané konstrukce, srov. např.:

„Například slepačiu polievku rodine uvarím, ale ja ju naozaj nemusím.“ (Korzár, 16. 1. 2003; dle SNK)

„Značkové veci – to ja nemusím, rozlepi sa to tak či tak.“ (Mamina: Časopis o životnom štýle modernej mamy, č. 2, 2007; dle SNK)

⁴ Za radu při formulování dotazu děkujeme kolegyni Christině Grillborzerové.

⁵ Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 2011. Dostupný online na adrese: <<http://korpus.juls.savba.sk>>.

„KG-a_nemusím“ se vyskytuje nejen v autentických blozích a chatech, ale charakteristický je i její výskyt v publicistice.⁶ Zkoumaná konstrukce se vyskytuje nejen v denících a týdenících (SME, Plus 7 dní, Korzár), ale v publicistice obecně (Hospodárske noviny, Architektúra – Stavebníctvo, Bývanie, Denník Šport, Báječná žena).

3. Výsledky dotazníkového průzkumu a korpusové analýzy

V tomto oddíle shrnujeme výsledky dotazníkového průzkumu s odkazy na tabulku s procentuálním zastoupením pozitivních a negativních odpovědí k jednotlivým bodům, která je jako celek uvedena v příloze, a doplňujeme k němu dle potřeby výsledky korpusové analýzy:

- (a) osoba a číslo (1. a 3. osoba v singuláru a plurálu): v 1. i 3. os. sg. i pl. je konstrukce možná bez omezení v češtině i slovenštině (srov. např. řádek 2 a 16 v tabulce I a řádek 2 a 15 v tabulce II v příloze);⁷ při obměně našeho dotazu pro 2. osobu jsme v ČNK (SYN2009PUB) nenalezli žádný doklad zkoumané konstrukce;
- (b) čas (přítomný, minulý, budoucí): konstrukce je v češtině i slovenštině možná bez omezení v přítomném a minulém čase, naopak při užití futura vyjadřují probandi v obou jazycích jistou skepsi, že je taková konstrukce možná (srov. rozdíly mezi procentuálním zastoupením pozitivních a negativních odpovědí u řádků 2–3/I–II vs. 4–5/I–II);
- (c) způsob (indikativ vs. kondicionál): bez výraznějšího omezení pro kondicionál v češtině a slovenštině (srov. 3/I–II vs. 6/I–II);
- (d) infinitiv: probandy připouštějí jen podmíněčně (srov. 13–14/I a 12–13/II);
- (e) aktivní participium na *-ící*: v češtině výrazně omezeno (srov. 15/I a 14/II), ve slovenštině participia nejsou možná, podobně jako deverbativum *nemusenie* (srov. řádky 27–29/II).

Sémantická kombinovatelnost slovesa s druhým argumentem:

- (a) *propria* vs. *apelativa*: v češtině a slovenštině bez omezení (srov. 1/I a 16–19/I, 21/I a 22/I, 1/II a 15–18/II, 20/II a 21/II);
- (b) *singulár* vs. *plurál*: v češtině a slovenštině bez omezení (srov. 17/I a 18/I, 21/I a 22/I, 16/II a 17/II, 20/II a 21/II);
- (c) *určitá* vs. *generická reference*: lehké omezení u generické reference v postpozici (srov. 18/I a 17/I a 23/I, 17/II a 16/II a 22/II);

Výsledky testu syntaktických vlastností konstrukce:

- (a) obligatornost negace: v češtině i slovenštině je očividně primární negativní forma slovesa *nemuset/nemusieť*, zatímco afirmativní podoba *muset/musieť* je v postmodálním významu omezená, třebaže není vyloučená (srov. 1/I a 24/I, 1/II a 23/II),

⁶ Srov. též Banášová (2009, s. 120).

⁷ Spojení „srov. např. řádek 2 a 16 v tabulce I a řádek 2 a 15 v tabulce II v příloze“ zkracujeme dále jako „srov. 2/I a 16/I a 2/II a 15/II“.

- tj. zde se ukazují vlastnosti konstrukce „KG-a_nemusím“, které by v kontextu frazeologie bylo možno interpretovat jako frazeologické;
- (b) reflexivní konstrukce: reciproční *se* je sice v češtině i slovenštině možné (srov. 11/I a 12/I a 11/II), srov. *Trio, ktoré sa nemusí... tieto tri dámy sa v láske veľmi nemajú.* (Nový čas, srpen 2009) v práci Banášové (2009, s. 120) a *Prostě každý přeje každému, a ačkoliv se třeba s někým nemusím, máme takové pravidlo, že si všichni popřejí a pográtulují* (Deníky Bohemia, 8. 4. 2006) v ČNK;⁸ naopak reflexivní formu slovesa (srov. 7/I–II) probandi převážně odmítají;
- (c) slovosled (antepozice vs. postpozice druhého argumentu): antepozice je podle všeho preferovaná (srov. bez omezení postpozice v 22/I–II a jisté omezení postpozice v 23/I a 22/II). V ČNK (SYN2009PUB) při našem dotazu jednoznačně převažuje antepozice nad postpozicí v poměru 113:9 při výše zmíněném dotazu;
- d) realizace pro-drop (ne/přítomnost zájmena): spojení slovesa s osobním zájmenem v *On Karla Gotta nemusí* (srov. 1/II) je podle ankety v 55 % správně; zkoumaná konstrukce bez osobního zájmena (srov. 2/II) je však správná podle až 70 % účastníků, přičemž v češtině (srov. 1/I vs. 2/I) tyto rozdíly nebyly až tak markantní; také v ČNK (SYN2009PUB) se při našem dotazu s 1. os. projevuje preference pro spojení bez zájmena v poměru 94:28 (já), tj. 70 % dokladů je bez zájmena; ze všech konstrukcí v SNK ve významu „KG-a_nemusím“ se ve 13 % vyskytuje osobní zájmeno, srov.:

Pretože ja práve „vpešo – knedlo – zelo“ nemusím. Kapusta je lepšia na Slovensku. (Denník Šport, 10. 1. 2008; dle SNK)

Poměrně vysoký podíl příkladů se zájmenem naznačuje, že jde o emocionálně příznakovou konstrukci, jíž mluvčí klade důraz na svůj („já“) nebo něčí („on“) postoj, případně spojený s vytčením do protikladu, srov.:

Já vlastně podobné seriály celkově nemusím, raději mám kriminálky. (Deníky Bohemia, 17. 1. 2004; dle ČNK)

„**Já sám** zrovna ryby moc nemusím, mám raději vepřové, **ale manželka** je ráda,“ říká Ryška [...] (Mladá fronta DNES, 19. 4. 2001; dle ČNK)

S ohledem na to, že v mluveném jazyce je frekvence zájmen vyšší, je to podle všeho i důsledek přechodu konstrukce z mluveného úzu, což se odráží i v tom, že jde o doklady v přímé řeči.

Výsledky korpusové analýzy dále ukazují, že ve zkoumané konstrukci se v obou jazycích mohou vyskytovat i částice a adverbia: „X_{AKUZ}.fakt/moclopravdu/příliš/hodně/tolik/vážně/vůbec/zrovna_nemusím“, resp. (No) „X_{AKUZ} (teda/predsa) nejakol/velmil(na)ozajl/skutočne/fakt/vyslovene/vážne/vôbec nemusím“. Zajímavá je hlavně skutečnost, že „KG-a_nemusím“ se ve slovenštině často objevuje ve skopu příslovce míry *velmi*. Příslovce, které pojmenovává příznak příznaků, se přitom nemůže vztahovat na modální sloveso. Skutečnost, že v konstrukci „KG-a_nemusím“ je to možné, dokládá nemodální charakter zkoumané konstrukce (viz také 6.2.).

⁸ V tomto případě s variací „s někým“, možná je ale i pouhé reciproční *oni se spolu nemusí*.

Výsledky analýzy přechodových kontextů:

Pro lepší ověření vlivu slovosledu na význam konstrukce „KG-a_nemusím“ jsme probandy v druhé části dotazníku nechali vysvětlit význam vět *Cestovat letadlem nemusím. / Cestovať lietadlom nemusím. vs. Nemusím cestovat letadlem. / Nemusím cestovať lietadlom.* Výše jsme uvedli, že antepozice druhého argumentu je preferovaná. Podle výsledků analýzy přechodových kontextů je možné obdobně tvrdit, že většina probandů (89 % v českém dotazníku a 91 % v dotazníku slovenském) chápe první větu, kde akuzativní objekt stojí před slovesem, ve významu ‚nemít rád‘ / ‚nemať rád‘ (takto ve formulacích probandů ‚to nie je najobľúbenejší spôsob‘, ‚nie je mi to príjemné‘, ‚nepáči sa mi lietať lietadlom‘ atd.). Jen v ojedinělých případech uvádějí probandi význam ‚mít jinou možnost‘ / ‚mať aj inú možnosť‘ (6 % v češtině a 3 % ve slovenštině).

Druhou zkoumanou větou, v postpozici druhého argumentu, však většina (94 % v češtině, 93 % ve slovenštině) chápe v modálním významu ‚mít také jinou možnost‘ / ‚mať aj inú možnosť‘, což je v souladu s logickou ekvivalencí $\neg \Box p = \Diamond \neg p$ (nemuset cestovat letadlem = moci cestovat jinak). Jen v několika případech (4 % v češtině a 7 % ve slovenštině) považují účastníci tuto konstrukci za synonymní s první zkoumanou větou.

Z výsledků tohoto dílčího výzkumu je možné soudit, že postavení komplementu v antepozici jednoznačně označuje význam ‚nemít rád‘, tj. antepozice komplementu je tím kontextem, v němž dochází k významovému posunu od A (modalita) k B (nelibost) (= přechodový kontext). V dalším kroku může infinitivní frázi nahradit akuzativní komplement.

První krok sémantického posunu představuje tzv. ‚posun negace‘, tj. ‚a wide scope structure is used to denote a narrow scope interpretation‘ (de Haan, 1997, s. 89). Struktura s širokým skopusem je tedy reanalyzována a její skopus je užší, což logicky odpovídá posunu $\neg \Box p > \Box \neg p$. Jak ukazují de Haan (1997) a van der Auwera (2001), reanalyzují se věty typu ‚není nutné, aby p‘ v situaci promluvy jako ‚je nutné, aby ne-p‘. Tento pragmaticky podmíněný sémantický posun pak u participantu ‚interní nutnost‘ vede k plynulému přechodu do významu ‚nelibosti‘, jak ukazuje následující příklad:

Já se sice rád vykoupu, ale nemusím být ve vodě hodiny. (Blesk, 7. 8. 1998; dle ČNK)

Výsledky analýzy vztahu mezi „KG-a_nemusím“ und „X_{AKUZ}_můžu/můžem“:

V současné době je možné pozorovat tendenci, kdy opačný význam konstrukce „X-nemusím“ vyjadřuje konstrukci „X_{AKUZ}_můžu/můžem“, kterou jsme ověřovali i v dotazníku (srov. 26/I a 25/II). Tato možnost platí v obou jazycích bez omezení. Když se ale konstrukce „X_{AKUZ}_můžu/můžem“ vyskytuje jako samostatná věta, je její akceptovatelnost ve slovenštině ve srovnání s češtinou nižší. Konstrukce „Michala Viewegha nemůžu/nemôžem“ (srov. 27/I a 26/II) očividně nepředstavuje logickou ekvivalenci ani tendenci v užívání modálního slovesa *mocť/môcť*, přesto konstrukci více než polovina českých probandů označila konstrukci jako nemožnou. Pravděpodobnost užití této konstrukce je ve slovenštině podstatně nižší.

4. Srovnání češtiny a slovenštiny

Jak jsme uvedli výše, chtěli jsme se věnovat také srovnání češtiny a slovenštiny. V této souvislosti lze konstatovat, že dotazník i korpusová analýza ukazují, že mezi oběma úzce příbuznými jazyky nejsou v případě této konstrukce žádné strukturální rozdíly. Dílčí rozdíly se tak týkají pouze frekvence určitých jevů či rysů.

Větší rozdíl mezi oběma jazyky se projevuje v již zmíněném obligatorním užití osobního zájmena ve zkoumané konstrukci. Ve slovenštině je užití osobního zájmena méně akceptovatelné (srov. 1–2/II). Na základě dokladů z internetového chatu a blogů je možné konstatovat, že v případě, kdy se v konstrukci v druhém argumentu objevuje konkrétní substantivum, je akceptovatelnost osobního zájmena nižší. Při užití zájmen v druhém argumentu, např. *No ja to moc nemusím / Toto ja nemusím*⁹, se pak osobní zájmeno v prvním argumentu vyskytuje častěji. Sémantická kombinovatelnost slovesa *nemuset/nemusiet'* s druhým argumentem ve formě apelativa nebo propria je v obou jazycích bez omezení (srov. 15–18/II). Překvapivě se projevuje nižší přijatelnost vlastních jmen v češtině (srov. 19/I a 18/II), přičemž frekvence určité a generické reference v antepozici je ve slovenštině srovnatelná (srov. 15–18/II). Ve slovenštině je zase užití apelativ v postpozici méně přijatelné než v češtině (srov. 21/II a 20/II). Podobně je deverbativum *nemus(ej)ící lidé / nemusiaci ľudia* ve slovenštině přijatelnější než v češtině (srov. 15/I a 14/II), což zde ovšem může být i výsledkem reakce probandů na slovosled, který se v této podobě může v české nominální frázi jevit jako problematický.¹⁰

Jak je vidět, projevují se rozdíly mezi slovenštinou a češtinou hlavně ve frekvenci možného užití zkoumané konstrukce, a nikoli v jejich formálních nebo strukturálních vlastnostech.

5. Celostní popis konstrukce „KG-a_nemusím“

Pokusme se nyní o shrnutí a zobecnění analýzy materiálu. Jak bylo naznačeno již v úvodu, chápeme konstrukci „KG-a_nemusím“ jako celostní formální a funkční jednotku, která má vlastní sémantiku (sem), valenci (val), pragmatiku (prag) a která má specifické pořadí konstituentů. Při tomto chápání zmíněné konstrukce se opíráme o konstrukční gramatiku ve verzi vypracované Friedovou a Östmanem (2004) a Friedovou (2010). Tato teorie vychází z předpokladu, že gramatické vzorce jsou komplexní znaky, tj. konvenční asociace mezi formou a významem. Konstrukční gramatika přitom striktně nerozlišuje mezi gramatickými a lexikálními konstrukcemi (viz výše). V tomto smyslu představuje konstrukce „KG-a_nemusím“ komplexní konvenční formální a funkční jednotku, jejíž význam nelze vyložit z jejích jednotlivých částí.

⁹ Detailněji srov. Banášová (2009, s. 125 n.).

¹⁰ K slovosledu v české nominální frázi srov. Uhlířová (1987, s. 12–50).

Začneme sémantikou (sem): jde o situaci, na níž se podílejí dva participanti – v terminologii konstrukční gramatiky *frame elements* (rámcové elementy či jednotky), tj. jednak participant prožívající jistý emocionální stav, jednak participant tento stav vyvolávající. První jednotce rámce přísluší sémantická role proživatel, druhé role stimulu, tj. podnětu nějaké reakce nebo nějakého vjemu.¹¹ Nemožná význam konstrukce lze explikovat takto:

SEM: Stimulus vyvolává v proživateli stav nelibosti.

Obě jednotky rámce odpovídají obligatorním valenčním pozicím (val): proživatel se realizuje jako subjekt v nominativu (první argument) a stimulus jako objekt v akuzativu (druhý argument). Protože jde o proživatele, tak pro první argument platí, že musí jít vždy o osobu (+human), sémantické vlastnosti stimulu jsou méně významově určené: musí jít o entity, které mohou evokovat stav nelibosti, a v důsledku toho emocionálně hodnotící odmítnutí. Jedná se o osoby, ale může jít i o neživotné předměty každodenního života.

Také morfologicky vykazuje konstrukce jistá omezení: s ohledem na to, že jde o subjektivní emocionální hodnocení, je pro první argument prototypická 1. a (v parafrázi) 3. os., konstrukce se vztahuje především k přítomnosti a minulosti s jistou preferencí indikativu a nízkou akceptovatelností infinitivu a reflexivní formy slovesa, zatímco složené pasivum je vyloučeno:

MOR: 1./3. os. sg./pl., prez./prét., indik./(kond.), akt., ?inf.

Je otázka, zda lze pro konstrukci „KG-a_nemusím“ dle dokladů jako *psy nemusím* předpokládat nedokonavý vid. S ohledem na nižší akceptovatelnost analytického futura, příkladů typu *nemusím psy* či neurčenost vidu v příkladech typu *tenhle koncert jsem fakt nemusel* (průběh koncertu?, koncert jako celek?) se spíše zdá, že konstrukce „KG-a_nemusím“ si v případě vidu podržela vlastnosti modálního slovesa, což mluví pro konstrukční charakter konstrukce „KG-a_nemusím“.

Od synonymní konstrukce *nemít rád / nemá rád* se konstrukce „KG-a_nemusím“ liší nejen stylistickými příznaky (kolokviálnost, emocionální hodnocení), ale především z hlediska pragmatického. Konstrukci lze užít jen tehdy, je-li stimulus kontextově zapojený, tedy tematický. To se na syntaktické rovině reflektuje příznakovou slovoslednou konstrukcí (*ordering construction*); tím se myslí schematické konstrukce, které dle Friedové a Östmana (2004, s. 69) determinují lineární sled konstituentů. Na rozdíl od ostatních tranzitivních sloves, u nichž druhý argument stojí ve shodě se základním slovosledem SVO nepříznačově v pozici za slovesem, tenduje druhý argument v konstrukci „KG-a_nemusím“ k iniciálnímu postavení před slovesem, jež je v češtině pro substantivum příznakové. Tato pozice je v češtině charakteristická pro tematické konstituenty, resp. pro diatéma:

PRAG: Stimulus je (dia)tematický.

¹¹ To odpovídá tomu, jak termínu užívají Grepl – Karlík (1998, s. 38 nn.).

6. K zařazení jednotlivých procesů

6.1. Modální slovesa a modalita

Než začneme analyzovat vývojové procesy, které vedly ke vzniku konstrukce „KG-a_nemusím“, je třeba se blíže podívat na „vlastní modální slovesa“ či „modálně“ nebo „spôsobové slovesá“ a konceptuální doménu modalitu. Abychom těmto procesům v češtině a slovenštině lépe porozuměli, navazujeme zde na nové poznatky jazykové typologie. Nejprve poznamenejme, že zde nemáme co do činění s normálními vývojovými změnami v rámci lexikonu češtiny a slovenštiny, ale s vývojovou změnou jednotek, které mají vysoce abstraktní význam a které lze podle mnoha rysů považovat za gramatické či gramatikalizované. Česká i slovenská gramatická tradice ostatně modalitu a modální slovesa považuje za část gramatického systému a nezařazuje je do slovesných tříd plnovýznamových sloves; srov. např. pojetí modálních sloves u Karlíka – Nekuly – Rusínové (1995) nebo Mistríka (1984), který je pojímá jako „pomocné“ nebo „spôsobové slovesá“. K tomuto tradičnímu přístupu je možno kriticky poznamenat, že autoři ne vždy přesně zdůvodňují, v čem se tato pomocná slovesa odlišují od plnovýznamových sloves. Zdá se, jako by se tu ztotožňovala sémantická doména ‚modality‘ a pomocných sloves a jako bychom tu měli co do činění s převzetím germanistické tradice popisu modálních sloves. Na rozdíl od češtiny však modální slovesa v němčině vykazují specifické morfologické (*Präteritopräsentia*) a syntaktické vlastnosti (infinitiv v komplementu bez *zu*). I v bohemistické a slovákistické tradici se nicméně slovesa možnosti, nutnosti a záměru považují za modální, a tím i pomocná slovesa. To není udržitelné ze syntaktického hlediska, protože volitivní slovesa se od obou dalších typů modálních sloves zásadně liší: mohou totiž na sebe vázat jak infinitivní, tak nominální a jiné komplementy (*chci číst – chci nové auto – chci, aby univerzita byla mezinárodním prostředím*). Tím se liší od gramatikalizovaných modálních sloves možnosti a nutnosti, která jsou omezena na infinitivní komplement. Další rozdíl spočívá v tom, že slovesa záměru subjektu přidělují vlastní sémantickou roli, což se o slovesech možnosti a nutnosti říci nedá; odpovídá to distinkci *control* vs. *raising*. V konstrukční gramatice je to možno modelovat tímto způsobem: modální slovesa jako *muset* mají na konceptuální rovině rámcový element pro děj vyjádřený slovesem v infinitivu, ale nemají ho pro nositele děje. Proti tomu stojí dvě valenční pozice: jedna pro sloveso v infinitivu a jedna pro subjekt. Subjektová pozice se obsazuje rámcovým elementem nikoli modálního slovesa, ale slovesa v infinitivu.¹² Tento strukturní rys podmiňuje vlastnosti, které odlišují modální slovesa v úzkém smyslu či *budu* jako pomocné sloveso budoucího času od „kontrolních“ sloves, k nimž patří i volitivní slovesa:

- (1) jak ukázala již Benešová (1971, s. 107n.), jsou modální slovesa neutrální vzhledem k pasivu; tj. aktivní a pasivní věta se vztahují na stejný stav věcí, přičemž jsou však možné posuny na modální úrovni; kontrolní slovesa zde naopak označují dvojí stav věcí, srov. příklady podle Benešové:

¹² Protože tu není místo na podrobnější diskusi problematiky *control* vs. *raising* v rámci konstrukční gramatiky, odkazujeme na kapitolu *Coinstantiation* ve Friedové a Östmanovi (2004, s. 63–66).

Jan může vychovávat Karla.
≈ Karel může být vychováván Janem.

Jan odmítá vychovávat Karla.
≠ Karel odmítá být vychováván Janem.

- (2) pomocná slovesa jsou neutrální vzhledem k subjektu; to znamená, že připouštějí subjekty lidské i neživé nebo v případě sloves označujících meteorologické jevy i nulové subjekty;

Ministr obrany Alexandr Vondra musí odstoupit. (<http://www.prvnizpravy.cz>)

Nová auta musí mít automatické denní svícení. (<http://www.mazdaclub.cz>)

Proč musí pořad a stále jenom pršet? (<http://romulinka.blog.cz>)

- (3) pomocná slovesa se zpravidla nedají modifikovat nezávisle na slovesu v infinitivu; to znamená, že adverbia se vztahují na celý verbální komplex modálního slovesa a infinitivu (Benešová, 1971, s. 112 n.);

Náhle musí pospíchat pryč. (*náhle* se vztahuje na M + V_{inf})

Výjimku v tomto ohledu tvoří třída adverbíí, která u modalit vyjadřují stupeň intenzity, jako je tomu u adverbíí *nutně*, *bezpodmínečně* aj. (k této vlastnosti se vrátíme v kapitole 6.2.3.):

Nutně musíme něco domluvit. (*nutně* se vztahuje na M)

Tyto syntaktické vlastnosti korelují s polyfunkčností modálních sloves, na niž poukazuje nová teoretická literatura k modalitě. V ní¹³ bylo konstatováno, že modální slovesa jsou charakteristická vysokým stupněm sémantické polyfunkčnosti, což vedlo k názoru, že polyfunkčnost je nutný univerzální rys modálních sloves. V nové publikaci k modálním slovesům v evropských jazycích se modální slovesa definují takto:

„A fully-fledged modal is a polyfunctional, morphologically autonomous expression of modality which shows a certain degree of grammaticalization. ‘Polyfunctional’ is understood as covering a domain within the semantic space of modality. A fully-fledged modal functions as an operator on the predicational and/or the propositional level of the clause.“ (Hansen – de Haan, 2009, s. 512)¹⁴

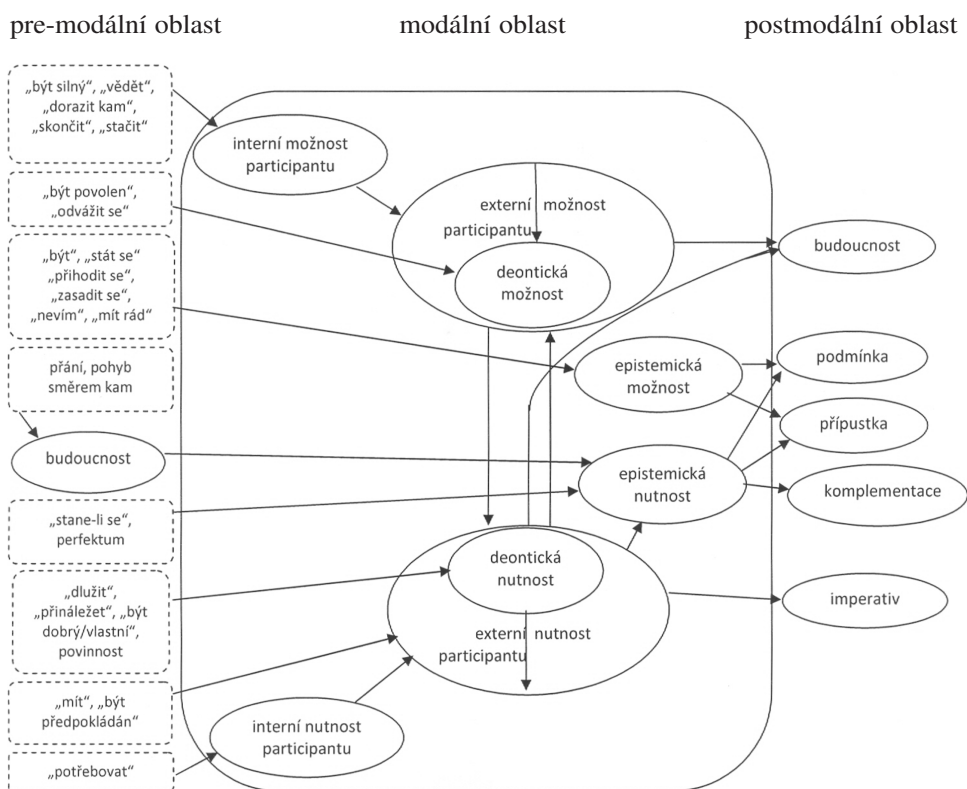
(Prototypické modální sloveso je polyfunkční, morfologicky autonomní modální výraz, který je do jisté míry gramatikalizovaný. ‚Polyfunkčním‘ se rozumí, že pokrývá jistou oblast v rámci modálního sémantického pole. Zcela samostatné modální sloveso funguje jako operátor na predikační a/nebo propoziční rovině věty.)

Protože zde nemůžeme podat diferencovaný přehled sémantického prostoru modalit jako celku, omezíme se na krátké shrnutí domény modalit podle „mapy modální sémantiky“, kterou navrhli van der Auwera a Plungian (1998). Jejich sémantická mapa je dvojrozměrná reprezentace významů nebo významových užití a vztahů mezi nimi, která je založena na typologickém studiu řady spolu souvisejících i nesouvisejících jazyků. Mapa popisuje omezení možných polysémních vzorců, směrů sémantických posunů a vizualizuje konceptuální vzdálenost mezi jednotlivými významy. Modální výrazy v různých jazycích světa podle ní vyznačuje polyfunkčnost (tj. vedle významů

¹³ Pro přehled o současném stavu bádání srov. Frawley (2006) a Hansen – de Haan (2009). Základní práce k modalitě v češtině a slovenštině představují práce Benešové (1971), Ďuroviče (1956), příspěvky v Otázkách slovanské syntaxe 3 (1973), věnuje se jí ale přirozeně i Mluvnice češtiny 3 (Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987), dále Karlík – Nekula – Rusínová (1995) aj.

¹⁴ K modální polyfunkčnosti viz van der Auwera (1999) a van der Auwera – Amman – Kindt (2005).

deontických lze konstatovat významy epistemické), navíc příslušná lemmata mohou mít i nemoďální významy. Mapa modální sémantiky se skládá ze tří dílčích oblastí: modalit ve vlastním smyslu, premodální oblasti, tj. z lexikálních zdrojů pro modální vývoj, a postmodální oblasti, která obsahuje funkce, které se diachronně vyvinuly z modalit a opustily oblast vlastní modalit. Postmodální oblast není zatím příliš intenzivně prozkoumána, přesto ale víme, že zahrnuje jak gramatické (pokračující gramatikalizace), tak lexikální funkce (lexikalizace nebo degramatikalizace). Znáмым příkladem postmodálního lexikálního významu je německé modální sloveso *mögen*, které vytvořilo nový postmodální význam „mít rád“ (např. *Ich mag kein Eis.* – „Nemám rád zmrzlinu.“) Ve van der Auwerově a Plungianově mapě jde o užší pojetí chápání pojmu modalit, a tak pokrývá jen tzv. sémantické primitivy „možnost“ a „nutnost“ a explicitně vylučuje „volitivnost“.

Obr. 1: Mapa modální sémantiky (van der Auwera – Plungian, 1998, s. 98)

Pokusíme-li se nyní analyzovat sémantický dosah českého *muset*, resp. slovenského *musieť*, můžeme použít jednotlivých charakteristik zmíněné sémantické mapy, a tak charakterizovat polysémní charakter obou sloves. Vidíme, že mohou pokrýt celou oblast „nutnosti“, což můžeme demonstrovat následujícími příklady z národních korpusů:

Interní nutnost participantu:

Jsem velmi spokojen. A teď promiňte, musím jít políbit herečky. (Lidové noviny, č. 106, 1991; dle ČNK)

Na kanadském mistrovství se musím dostat mezi první tři. (Lidové noviny, č. 156, 1991; dle ČNK)
Prepáčte, že som sa takto rozrečnil. Ale voľakomu to povedať musím. Pokúsil som sa to povedať aj priamo im, ale harcovníci za demokratickú pluralitu názorov takéto názory jednoducho neuznávajú. (Kultúra slova, č. 4, 1995; dle SNK)

Externí nutnost participantu:

Na náhodu samozřejmě spoléhat nelze, už teď musím shánět nové prostory. Víím, že když si na Moravě chci v restauraci objednat sodovku, musím říct sífón, ale mnohem závažnější než jazykové nuance mi připadá rozdíl mezi českou a moravskou úpravou zelí. (Lidové noviny, č. 156, 1991)
Nemohli sme tam hore dostať taxík a museli sme ísť hodnú chvíľu pešky, až sme prišli na zastávku autobusu. (Banášová, 2009, s. 107)

Deontická nutnost:

Zatím však musím plnit povinnosti a myslím si, že je plním. / Pociťuji jako bezprávi, i když se s nimi [=nájemníky] snáším celkem dobře, že se musím za velmi nízké nájemné starat, aby měli být v pořádku a neteklo jim třeba na hlavu. (Lidové noviny, č. 125, 1991; dle ČNK)

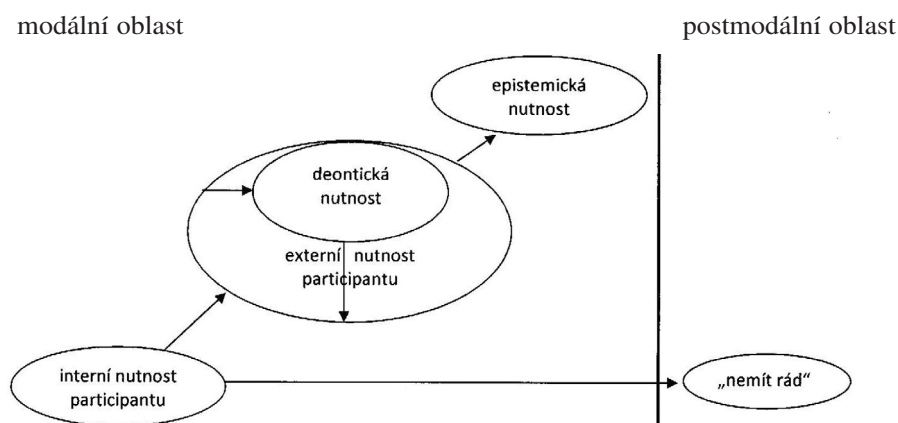
Každú stredu o polnoci pozorovali ďalekohľadmi nočnú oblohu a museli sa učiť názvy rôznych hviezd a pohyby planét. (ParaSol¹⁵)

Epistemická nutnost:

Záhy po nehodě se vyrojily spekulace, že šofér musel být opilý nebo zfetovaný, jediné tak že se dá vysvětlit agresivní způsob jeho jízdy. (Právo, 10. 6. 2002; dle ČNK)

Keď položí Züpferovi ruku na rameno, musí jej zísť na um, ako som jej ohrieval zmeravené prsty pod mojimi pazuchami. (Banášová, 2009, s. 113)

Z právě uvedeného a s ohledem na zkoumanou konstrukci pro *muset/musiet'* vyplývají polysémní vzorce zobrazené v obr. 2:

Obr. 2: Mapa sémantiky „nutnosti“

¹⁵ ParaSol: A Parallel Corpus of Slavic and other Languages (dostupný online na adrese <<http://parasol.unibe.ch>>).

Na obr. 2 je schematicky zachyceno, že v češtině a slovenštině je u slovesa *muset/muset'* pokryta celá oblast „nutnosti“, což se kryje s tím, co se dalo očekávat na základě sémantické mapy. Jak dokládá rozsáhlá typologická studie *Modals in the Languages of Europe* (Hansen – de Haan, 2009), která obsahuje popisy systémů pomocných modálních sloves v 50 evropských jazycích, je tento polyfunkční vzor v rámci „nutnosti“ velmi rozšířený. Podstatně vzácnější je naopak význam ‚nemít rád‘, který nás zajímá v této studii (obr. 2). Vzor ‚nemít rád‘ není například doložený v žádném dalším slovanském jazyce. Podobný vývoj však lze doložit také v germánských jazycích (němčina, holandština) a ve finštině, přičemž v těchto případech existují ve srovnání s konstrukcí „KG-a_nemusím“ jisté strukturální rozdíly (např. němčině např. přítomnost infinitivu *haben*, ve finštině možnost negativního i afirmativního užití). Podobného významu jako naše zkoumaná konstrukce může v mluveném jazyce mladé generace nabývat německé sloveso *müssen*, a to ve spojení s infinitivem slovesa *haben*; srov.:

[Ist zwar ne schöne Sache innerhalb der Burg zu pennen,] aber mir mit 16 Leuten einen Raum zu teilen **muß ich nicht haben**. (<http://www.nexusboard.net>)

(Spát na hradě je sice hezká věc, ale dělit se o pokoj s šestnácti lidmi, **to nemusím mít**.)

[Geburtstagfeier (sic!) mit 11-jährigen, was macht Ihr da?]

Hm najá, also übernachten **muß ich nicht haben**. (www.rund-ums-baby.de).

([Oslava narozenin s jedenáctiletými, co tam děláte?])

Hm no, aby zůstaly ještě na noc, **to nemusím mít**.)

Českému a slovenskému „KG-a_nemusím“ se strukturálně blíží užití modálního slovesa *moeten* bez infinitivu s významem ‚mít něco proti‘, která se objevuje v belgické nizozemštině (viz Diepeveen et al., 2006, s. 100):

Ik heb iets tegen hem. ≈ Ik moet hem niet.

(Já mám něco proti němu. ≈ Já ho nemusím.)

Pro srovnání uvádíme typický kontext na internetovém příkladu:

[Mag je dat doen, een hond beoordelen op z'n uiterlijk en zeggen:] ‚Ik vind hem niet mooi, **ik moet hem niet**.‘ (<http://www.dierenasiel-uncojerry.be>)

([Můžeš udělat to, že psa budeš hodnotit podle zevnějšku a řekneš:] ‚Nelíbí se mi, nemusím ho.‘)

Polysémii ‚muset‘ – ‚mít rád‘ vykazuje také finské modální sloveso *pitää* spojené s dvěma rozdílnými subjektivními konstrukcemi: Na rozdíl od předchozích příkladů se *pitää* neomezuje na spojení s negací.¹⁶

Sanna-n	pitää	mennä	kotiin.
Sanna-GEN	muset:PRS.3SG	jít:INF	dům:ILL
	‚Sanna musí jít domů.‘		
Sanna	pitää	virolaisi-sta	poji-sta.
Sanna.NOM	mít rád.PRS.3SG	estonský:PL-ELA	kluk:PL-ELA
	‚Sanna má ráda estonské kluky.‘		

Tato data ukazují, že problém by si zasloužil další typologický výzkum; zajímavá je i otázka jazykového kontaktu.

¹⁶ Za tutu připomínku děkujeme Petaru Kehayovi (Tartu).

6.2. Lexikalizace, pragmatikalizace, nebo začínající degramatikalizace?

Poté, co jsme modální slovesa rozebrali z typologického hlediska, stojíme před otázkou, jak vyložit proměnu modálního slovesa *muset* v konstrukci „KG-a_nemusím“. Nová literatura k principům jazykového vývoje nabízí celou řadu typů vývojových procesů, z nichž dále uvažujeme o třech: (a) lexikalizaci, (b) pragmatikalizaci a (c) degramatikalizaci. Protože tento článek má k dispozici jen omezený prostor a protože teoretická literatura k těmto vývojovým procesům je nesmírně rozsáhlá, dotkneme se jen několika bodů, jež jsou dle našeho soudu relevantní pro možné zařazení proměny modálního slovesa v konstrukci „KG-a_nemusím“. Konečné teoretické zařazení daného procesu by vyžadovalo detailní diachronní analýzu, kterou nemůžeme poskytnout. Východiskem našich úvah je zjištění, že modální slovesa s výše zmíněnými vlastnostmi – mj. raisingová struktura a polyfunkčnost – jsou samy o sobě výsledkem typického gramatikalizačního procesu; to znamená, že u nich jde o přechod lexikálního prvku v prvek víceméně gramatický. Máme tak co do činění s typickým případem sémantiko-pragmatické expanze kontextu ve smyslu Himmelmannově (2004): na jedné straně došlo tzv. k expanzi hostitelské třídy (*host class expansion*), která vedla k tomu, že modální sloveso *muset* je kombinovatelné se všemi typy subjektů (např. ±human, nulové subjekty) a může se spojovat se slovesy v infinitivním komplementu. Na druhé straně se expanze reflektuje na sémantické mapě (viz kap. 6.1.), např. vznikem epistemického významu (*šofér musel být opilý*), rozšířením sémantických kontextů. Expanze kontextu zde nevybočuje z univerzálně rozšířených vývojových stezek. To neplatí pro vývoj ‚nemuset‘ > ‚nemít rád‘. Dále uvidíme, že máme co do činění s procesem, který v jistém smyslu probíhá opačně než běžné gramatikalizační procesy.

6.2.1. Lexikalizace

Při analýze vývojových procesů, které vedly ke vzniku konstrukce „KG-a_nemusím“, je třeba si položit otázku, zda nejde o případ lexikalizace. Lexikalizaci, která je chápána velmi různorodě (viz přehled u Himmelmann, 2004, s. 25–31),¹⁷ chápeme v užším smyslu jako fúzi dvou nebo více jednotek, které v kontextu existují vedle sebe, což vede ke ztrátě vnitřní kompozicionality, tj. oba elementy se chápou holisticky a jejich celkový význam není odvoditelný z dílčích elementů. Himmelmann (ibid.) rozlišuje na jedné straně kolokace, které prodělávají proces univerbizace/idiomatizace, a na druhé straně ustrnulé kombinace kořene a afixů. O idiomatizaci by bylo možno mluvit v případě českých ustálených kolokací *nechat někoho na holičkách*. Předložková fráze *na holičkách* vešla se slovesem *nechat* v obzvlášť těsné spojení, takže vzniká nová nekompozicionálně vytvořená lexikální jednotka. Jiné prvky kolokace zůstávají stabilní. Jako typický příklad zmíněného ustrnulého, fosilizovaného spojení kořene a afixu by se dal uvést např. přechod praslovanského *дѣнь съ* ‚den ten‘ v české *dnes* ‚dnes‘. Substantivum *дѣнь* a demonstrativum *съ* tu splynuly, což vedlo k novému významu, který nelze

¹⁷ Podrobnou studii k lexikalizaci nabízejí Brinton – Traugott (2005).

odvodit z dílčích elementů. V případě „KG-a_nemusím“ mluví pro lexikalizaci skutečnost, že se obligatorně skládá ze dvou jednotek: negátoru a slovesa *muset*. Proti lexikalizaci však mluví, že mezi oběma obligatorními částmi konstrukce *muset/musiet* a *ne/nie* nedochází k sémantické fúzi, neboť stejně jako u modálního užití výchozí konstrukce zůstává negátor stabilní: ‚*ne*být nutný‘ > ‚pocíťovat *ne*libost‘. Proti lexikalizaci mluví i fakt, že konstrukce „KG-a_nemusím“ neodpovídá změně valenční struktury raisingové konstrukce v konstrukci lexikální. Východiskem změny je do jisté míry gramatikalizované modální sloveso, zatímco ve zmíněném případě *nechat někoho na holičkách* se změna týká substantiva s konkrétním významem. Proto se nám zařazení proměny zkoumané konstrukce jako procesu lexikalizace jeví problematické.

6.2.2. Pragmatikalizace

Danou konstrukci by bylo možné chápat také jako výsledek pragmatikalizace,¹⁸ jež se chápe jako typ, případně jako raný stupeň gramatikalizace (srov. Fried, 2009). Pragmatikalizace je inherentně spjata s přechodem propozičních významových prvků v nepropoziční a vede ke vzniku subjektivních, resp. – a o tom se v poslední době diskutuje zvláště intenzivně¹⁹ – intersubjektivních výrazových prostředků. Subjektivní výrazové prvky jsou prvky, které indikují postoj nebo perspektivu mluvčího, zatímco intersubjektivní výrazové prvky mluvčí řídí pozornost adresátů (Traugott, 2010, s. 32). Typickým případem subjektivizace je vznik epistemických užití modálních sloves; modální sloveso *muset* tak v příkladu citovaném již výše:

Záhy po nehodě se vyrojily spekulace, že šofér musel být opilý nebo zfetovaný, jedině tak že se dá vysvětlit agresivní způsob jeho jízdy.

vyjadřuje, že je to mluvčí, který předpokládá, že řidič byl opilý nebo pod vlivem drog, aniž by – a to je důležitý bod – k mluvčímu přímo referoval nějaký povrchový element. Jako pragmatikalizaci lze označit přechod modálních auxiliárů v epistemická větná adverbia (např. české *možná* v *už to slyšeli*).²⁰ Jako speciální případ pragmatikalizace prezentuje Friedová (2009) přechod spojky *jestli* (*jesi*) v subjektivní epistemickou částici v mluvené češtině; srov. obě užití (ibid., s. 264):

ale von je takovej v pohodě, já nevím, **jestli** tam byl náako nervózní. (ORAL2006; dle ČNK)

vs.

a tak NJ nešel, že jo, no tak potom ho, potom ho volal, někdo mu volal, **jesi** NP nebo kdo že už, že už de rovnou (ORAL2006; dle ČNK)

V druhém případě *jesi* vyjadřuje, že mluvčí si není zcela jistý, zda jde skutečně o NP (NP = zkratka nahrazující v korpusu ORAL2006 příjmení). S ohledem na naši konstrukci „KG-a_nemusím“ je nyní třeba si položit otázku, zda i zde nemáme co do činnosti s procesem subjektivizace, tedy vznikem sémantického komponentu postoje

¹⁸ Za připomínku děkujeme recenzentům článku.

¹⁹ Viz knihu Davidsové et al. (2010) nebo příspěvky na International Conference on Grammaticalization and (Inter)Subjectification, Brussels, Belgium, 11.–13. 11. 2010.

²⁰ K modelování tohoto přechodu v rámci konstrukční gramatiky na ruských datech srov. Hansen (2010).

mluvčího. Na první pohled se naše konstrukce skutečně velmi často vyskytuje v první osobě singuláru. Jde ovšem jen o tendenci, neboť jak testovací věty 1 a 2 (*On Karla Gotta nemusí*, tak větu 9 *Karla Gotta v Brně nemusí* hodnotí probandi jako akceptovatelné (55–84 % probandů ji hodnotí jako přijatelnou). Navíc ve slovenském korpusu nacházíme doklady nejen 3., ale i 2. os.:

V kine dávajú jeho obľúbený horor, vy však podobné filmy nemusíte. (Báječná žena, č. 39, 2007; dle SNK)
Prekvapení boli z torty, ale sladké moc nemusia. (SME, 1. 8. 2009; dle SNK)

Pro předpoklad, že zde máme co do činění s procesem pragmatikalizace, mluví ústřední role první osoby (subjektivizace). Proti je však možno uvést následující argumenty. Jednak se na rozdíl od epistemické částice *jesi* postoj mluvčího nadále explicitně indikuje osobní koncovkou, resp. osobními zájmeny; jednak postoj mluvčího není obligatorní částí konstrukce; neboť v kontextech s druhou a třetí osobou jako v *Prekvapení boli z torty, ale sladké moc nemusia* dle našeho soudu nic neukazuje na subjektivní významový komponent.

6.2.3. Degramatikalizace

Řada badatelů vychází z toho, že gramatikalizační procesy jsou zásadně jednosměrné, tedy že jejich průběh probíhá od lexikálních jednotek k jednotkám a strukturám gramatickým (srov. Lehmann, 2002; Hopper – Traugott, 1993, s. 126). Podle těchto autorů neexistují procesy, v jejichž rámci gramatický element přechází v méně gramatický nebo lexikální element. Proto se v poslední době stále více probírají takové případy, kdy procesy probíhají opačným směrem, tedy kde se gramatická jednotka mění v jednotku lexikální. Autoři jako van der Auwera (2002), Willis (2007) nebo také Haspelmath (1999, s. 1046) vycházejí z předpokladu, že takové případy degramatikalizace skutečně existují,²¹ ale je jich daleko méně než četných případů gramatikalizace, které podporují hypotézu jednosměrnosti takových procesů. Detailněji se degramatikalizaci věnovala Muriel Nordová ve své obsáhlé studii (srov. Norde, 2009), v níž vychází z tradičního pojetí, které je založeno na morfematickém popisu, zatímco my danou konstrukci níže interpretujeme v duchu konstrukční gramatiky. Nordová formuluje hypotézu, že (a) degramatikalizace skutečně existuje (třebaže je vzácná) a (b) že ji lze popsat a typologizovat s využitím stejných parametrů jako gramatikalizaci. Degramatikalizaci definuje takto:

„Degrammaticalization is a composite change whereby a gram in a specific context gains in autonomy or substance on more than one linguistic level (semantics, morphology, syntax, or phonology).“ (Norde, 2009, s. 120)

(Degramatikalizace je víceúrovňová změna, kde se jistý „gram“ ve specifickém kontextu osamostatňuje nebo vytváří novou jednotku, a to na více než jedné lingvistické rovině (sémantické, morfologické, syntaktické nebo fonologické).)

Není přitom zcela jasné, co se myslí „osamostatňováním“. Podle této definice je degramatikalizace – stejně jako gramatikalizace – komplexní proces, který se skládá

²¹ K marginalizaci srov. Nekula (2010).

z dílčích mikroprocesů, které se odehrávají současně na nejméně dvou různých jazykových rovinách. Jednotka určitého stupně gramatikalizace se objevuje v novém kontextu, v němž posiluje svou autonomii a lexikální charakter. Definice obsahuje explicitní odkaz na specifický kontext, což vylučuje konverzi gramatických jednotek. Tím se myslí případy konverze předložek v substantiva aj., které se opakovaně objevují v diskuzích o degramatikalizaci:

Ale každé proti má i své pro a ostatní evropské země jsou toho důkazem. (<http://www.tvujdum.cz>)
To jsou jen taková **kdyby**. (Právo, 12. 12. 1998; dle ČNK)

Zde jde o nulovou derivaci, tedy o slootovorbou (srov. Willis, 2007, s. 275). Podstatné je, že Nordová (2009) degramatikalizaci nechápe jako pouhé obrácení předchozí gramatikalizace. Degramatikalizační procesy tak podle ní vyznačuje nejen „protisměrnost“ – tedy obecně směr gramatika > lexikon –, ale také to, že tyto fenomény se objevují jen zřídka a nemají typologickou pravidelnost jako odpovídající gramatikalizační fenomény, tj. jde o relativně idiosynkratické vývojové změny. To vysvětluje, proč sémantický posun ‚nenutnost‘ > ‚nelibost‘, jak jej lze nalézt u sloves *muset/musiet* (ale nikoli u německého *müssen* a holandského *moeten*, viz výše), nejsou zaznamenány na van der Auwerově a Plungianově sémantické mapě (srov. výše van der Auwera – Plungian, 1998, s. 98). Nordová (2009) rozlišuje více subtypů degramatikalizace, a to podle toho, jaké jazykové roviny a v jaké kombinaci jsou jí zasaženy (sémantika, syntax, morfolgie). Nám Nordová pro naši konstrukci nabízí termín „degramace“ (*degrammation*), který trochu mate tím, že je téměř shodný s degramatikalizací obecně. Jde o:

„[...] a composite change whereby a function word in a specific linguistic context is reanalysed as a member of a major word class, acquiring the morpho-syntactic properties which are typical of that word class, and gaining in semantic substance.“ (Norde, 2009, s. 135)

([...] víceúrovňovou změnu, v níž je funkční slovo ve specifickém jazykovém kontextu reanalyzováno tak, že přísluší k jednomu ze základních slovních druhů, a nabývá zároveň morfosyntaktické vlastnosti, jež jsou typické pro tento slovní druh, a získávají jeho sémantickou podstatu.)

Tento podtyp se vyznačuje tím, že funkční slovo, tedy slovo z uzavřeného slovního druhu – ve specifickém kontextu – přechází mezi slova otevřeného slovního druhu, jakými jsou slovesa nebo substantiva. Přitom se mění jak jejich valenční vazba, tak jejich význam; v posledním bodě zůstává definice značně vágní, takže je nutné ji zpřesnit. Zhruba řečeno, jde o posun z abstraktní, ryze relační oblasti do konceptuální oblasti konkrétně s případně vnímatelným denotátem. Typickým případem degramace je přechod modálních auxiliárů v plnovýznamová slovesa s lexikálním významem, přičemž Nordová ve své knize rozebírá příklady ze skandinávských jazyků a pennsylvánské němčiny. Ve světle předchozí analýzy „KG-a_nemusím“ se nám jeví jako plauzibilní předpoklad, že změna *muset/musiet* představuje případ začínající degramace. Důležitým předpokladem pro tuto tezi je samozřejmě fakt, že v případě „KG-a_nemusím“ jde o inovaci, tedy nikoli o pokračování starého významu; v takovém případě by o degramatikalizaci nešlo.²²

²² Srov. např. diskusi polysémie ‚moci‘ a ‚cítit‘ u švédského modálního slovesa *må* u Anderssona (2008). Autor odmítá tezi, že jde o degramatikalizaci, protože lexikální význam ‚cítit‘ vždy existoval vedle významu modálního.

Aplikujeme-li výše uvedenou definici, můžeme říci, že toto modální sloveso (= funkční slovo) je ve specifických kontextech reanalyzováno jako plnovýznamové sloveso (= konstrukce „KG-a_nemusím“). Slovo přijímá valenční vlastnosti plnovýznamových sloves potud, že (a) na rozdíl od modálního slovesa na konceptuální úrovni má dva rámcové elementy, jeden pro stimulus a jeden pro proživatele, a (b) otevírá pro tyto dva rámcové elementy také dvě syntaktické pozice (subjekt a objekt). V objektové pozici se může vedle infinitivu vyskytovat regulární akuzativní objekt, a tím se z něj stává ‚normální‘ tranzitivní sloveso. Tato morfosyntaktická proměna jde ruku v ruce se sémantickým posunem z oblasti vysoce abstraktní (nebo schematické) modalit směrem k významům blízkým normálnímu slovesnému lexikálnímu významu (sloveso emocionálního hodnocení), což Nordová poněkud difúzně označuje jako „zisk sémantické podstaty“ (*gaining in semantic substance*). Dalším důkazem pro méně schematický status „KG-a_nemusím“ je skutečnost, že se sloveso *nemusím* – jak ukazují korpusová data – často objevuje ve skopu měrového adverbia typu *moc* či *velmi* (srov. výše „X_{AKUZ} INTENSIFIER nemusím“). Zde připomínáme, že měrové adverbium – u Karlíka – Nekuly – Rusínové (1995) nebo Nekuly (1996) s ohledem na jeho sémantiku chápané jako intenzifikační částice – se nemůže vztahovat na modální sloveso (srov. 6.1.).

Z toho lze odvodit, že vznik konstrukce „KG-a_nemusím“ vykazuje rysy počínající degramatikalizace. O plné degramatikalizaci však bude možno hovořit až tehdy, když se sloveso ve významu ‚mít rád‘ bude vyskytovat i bez negace. V rámci konstrukční gramatiky se dá popsaná změna modelovat jako přechod schematické konstrukce (= modální sloveso) v méně obecnou konstrukci (= lexikální sloveso), přičemž „KG-a_nemusím“ představuje jejich mezistupeň.

7. Shrnutí

V závěru chceme vyzdvihnout nejdůležitější výsledky našeho příspěvku a naznačit možnosti dalšího výzkumu. Prvním je nepochybně popis zvláštností konstrukce „KG-a_nemusím“, které se týkají změny její sémantiky, jež doprovázejí změny ve struktuře slovesných argumentů a zvláštnosti slovosledu i omezení morfologická. V topologické podobě konstrukce se reflektuje její kolokviálnost, kontextová zapojenost. Na předkládanou analýzu by každopádně měla navázat systematická studie na bázi dokladů z internetových fór, jichž užívají převážně mladší mluvčí. Slibným se jeví detailnější výzkum slovosledu a v té souvislosti skutečné užití konstrukce v komunikačních souvislostech.

V našem příspěvku jsme detailněji analyzovali vznik konstrukce „KG-a_nemusím“, která se na první pohled může jevit jako idiosynkratická změna v mluvě mladých. Pokusili jsme se ukázat, že její interpretace jako lexikalizace nebo pragmatikalizace je problematická; chybějí totiž jak rysy fúze, tak implicitní subjektivizace. Proto jsme formulovali tezi, že v tomto případě máme pravděpodobně co do činění s první fází jednoho z nepříliš četných případů degramace, tedy s přechodem gramatikalizovaného auxiliáru v plnovýznamové sloveso. Pro přesné teoretické modelování tohoto procesu je však třeba provést diachronní analýzu autentických dat, jak se o ní zmiňujeme výše.

Příloha

Tabulka I: Výsledky dotazníkového testování konstrukce „Karla Gotta nemusím“ v češtině

Je možné říct takovou větu?

věta	ano	je to možné, ale zní to divně	spíš ne	ne	bez odpovědi
1. On Karla Gotta nemusí.	84 %	16 %	-----	-----	-----
2. Karla Gotta nemusí.	77 %	19 %	2 %	-----	2 %
3. Tehdy jsem Karla Gotta nemusel.	75 %	19 %	4 %	2 %	-----
4. Nikdy Karla Gotta nebudu muset.	4 %	12 %	33 %	51 %	-----
5. Karla Gotta nebudu nikdy muset.	4 %	6 %	35 %	51 %	4 %
6. Kdyby Karla Gotta nemusel, nešel by na jeho koncert.	45 %	31 %	16 %	6 %	2 %
7. Karel Gott se v Brně nemusí.	2 %	18 %	19 %	61 %	-----
8. Karla Gotta se v Brně nemusí.	-----	4 %	6 %	88 %	2 %
9. Karla Gotta v Brně nemusí.	68 %	16 %	8 %	8 %	-----
10. Karla Gotta v Brně nemusej.	53 %	27 %	8 %	-----	2 %
11. Pavel a Petr se nemusejí.	29 %	39 %	18 %	12 %	2 %
12. Pavel a Petr se nemusej.	47 %	23 %	12 %	18 %	-----
13. Karla Gotta jsem pomalu začal nemuset.	-----	4 %	2 %	94 %	-----
14. Nechci Karla Gotta muset.	-----	4 %	6 %	88 %	2 %
15. Karla Gotta nemusející lidé jsou tady v menšině.	2 %	16 %	35 %	47 %	-----
16. Tučné jídlo nemusím.	94 %	4 %	2 %	-----	-----
17. Psy nemusím.	78 %	16 %	4 %	2 %	-----
18. Toho jejího ratlíka nemusím.	80 %	16 %	4 %	-----	-----
19. Novou Octavii nemusím.	45 %	37 %	12 %	6 %	-----
20. Cestování nemusejí.	16 %	35 %	27 %	22 %	-----
21. Nemusím zamilované romány.	73 %	19 %	-----	8 %	-----
22. Nemusím Michala Viewegha.	88 %	8 %	-----	4 %	-----
23. Nemusejí psy.	14 %	49 %	27 %	10 %	-----
24. Karla Gotta musím.	4 %	16 %	17 %	63 %	-----
25. Karla Gotta můžu.	80 %	10 %	4 %	6 %	-----
26. Dvořáka nemusím, ale Smetanu můžu.	78 %	14 %	4 %	4 %	-----
27. Michala Viewegha nemůžu.	28 %	29 %	12 %	31 %	-----

Vysvětlete význam následujících vět:

Cestovat letadlem nemusím. Nemusím cestovat letadlem.

Tabulka II: Výsledky dotazníkového testování konstrukce „Karla Gotta nemusím“ ve slovenštině

Dá sa to povedať?

veta	áno	zní to divne, ale veta je možná	skôr nie	nie
1. On Karla Gotta nemusí.	55 %	34,5 %	7 %	3,5 %
2. Karla Gotta nemusí.	70 %	10 %	10 %	10 %
3. Vtedy som Karla Gotta nemusel.	65,5 %	20,5 %	14 %	-----
4. Nikdy Karla Gotta nebudem musieť.	14 %	24 %	31 %	31 %
5. Karla Gotta nebudem nikdy musieť.	11 %	32 %	21,5 %	35,5 %
6. Keby Karla Gotta nemusel, nešiel by na jeho koncert.	61 %	7 %	14 %	18 %
7. Karel Gott sa v Bratislave nemusí.	8 %	14 %	21 %	57 %
8. Karla Gotta sa v Bratislave nemusí.	3,5 %	7 %	3,5 %	86 %

9. Karla Gotta v Bratislave nemusí.	18 %	18 %	14 %	50 %
10. Karla Gotta v Bratislave nemusia.	58,5 %	17 %	7,5 %	17 %
11. Pavol a Peter sa nemusia.	46,5 %	18 %	28,5 %	7 %
12. Karla Gotta som pomaly začal nemusieť.	3,5 %	3,5 %	24 %	69 %
13. Nechcem Karla Gotta musieť.	-----	3,5 %	-----	96,5 %
14. Karla Gotta nemusiaci ľudia sú tu v menšine.	14 %	25 %	25 %	36 %
15. Tučné jedlá nemusím.	89,5 %	-----	7 %	3,5 %
16. Psy nemusím.	86 %	10,5 %	3,5 %	-----
17. Toho jej ratlíka nemusím.	89,5 %	10,5 %	-----	-----
18. Novú Octaviu nemusím.	72,5 %	17 %	7 %	3,5 %
19. Cestovanie nemusia.	21,5 %	20,5 %	28,5 %	21,5 %
20. Nemusím zamilované romány.	62 %	10 %	18 %	10 %
21. Nemusím Michaela Viewegha.	82,5 %	7 %	7 %	3,5 %
22. Nemusia psy.	38 %	19 %	19 %	24 %
23. Karla Gotta musím.	4 %	20,5 %	20,5 %	55 %
24. Karla Gotta môžem.	65,5 %	17 %	7,5 %	10 %
25. Dvořáka nemusím, ale Smetanu môžem.	72,5 %	17 %	7 %	3,5 %
26. Michaela Viewegha nemôžem.	7 %	27,5 %	31 %	34,5 %
27. Nemusený Karel Gott nepríde do Bratislavy.	7 %	10 %	14 %	69 %
28. Karla Gotta nemusiac nejde na jeho koncert.	7 %	7 %	17 %	69 %
29. Nemusenie Karla Gotta je in.	7 %	17 %	17 %	59 %

Vysvetlite význam nasledujúcich viet:
Cestovať lietadlom nemusím. Nemusím cestovať lietadlom.

LITERATURA

- ANDERSSON, P. (2008): Swedish *må* and the (de)grammaticalization debate. In: E. Seorane – M. J. López-Couso (eds.), *Theoretical and Empirical Issues in Grammaticalization*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 15–32.
- BANAŠOVÁ, M. (2009): *Modálne slovesá v nemčine v porovnaní so slovenčinou*. Nепublikovaná dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského.
- BENEŠOVÁ, E. (1971): Syntax slovesné modality: Klasifikace sémantických jednotek slovesné modality. In: J. Panevová – E. Benešová – P. Sgall (eds.), *Čas a modalita v češtině*. Praha: Univerzita Karlova, s. 97–143.
- BRINTON, L. J. – TRAUGOTT, E. C. (2005): *Lexicalization and Language Change*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.
- DAVIDSE, K. – VANDELLOTTE, L. – CUYCKENS, H. (eds.) (2010): *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- DE HAAN, F. (1997): *The Interaction of Negation and Modality: A Typological Study*. New York: Garland.
- DIEPEVEEN, J. – BOOGAART, R. – BRANTJES, J. – BYLOO, P. – JANSSEN, T. – NUYTS, J. (2006): *Modale uitdrukkingen in Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands: Corpusonderzoek en enquête*. Amsterdam – Münster: Stichting Neerlandistiek VU – Nodus.
- ĐUROVIČ, L. (1956): *Modálnosť*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- DVONČ, L. (ed.) (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- FINDRA, J. (2008): Mikroparadigma slangu a elipsa *nemusím*. *Kultúra slova*, 42, s. 7–14.
- FRAWLEY, W. (ed.) (2006): *The Expression of Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- FRIED, M. (2009): Construction Grammar as a tool for diachronic analysis. *Constructions and Frames*, 1, s. 262–291.
- FRIED, M. (2010): A Construction Grammar approach to grammatical change. In: B. Hansen – J. Grković-Major (eds.), *Diachronic Slavonic Syntax: Gradual Changes in Focus* (= Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 74). München – Berlin – Wien: Verlag Otto Sagner, s. 53–62.
- FRIED, M. – ÖSTMAN, J.-O. (2004): Construction Grammar: A thumbnail sketch. In: M. Fried – J.-O. Östman (eds.), *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 11–87.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HANSEN, B. (2010): A constructional approach to the gradual rise of epistemic sentence adverbs in Russian. In: B. Hansen – J. Grković-Major (eds.), *Diachronic Slavonic Syntax: Gradual Changes in Focus* (= Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 74). München – Berlin – Wien: Verlag Otto Sagner, s. 75–87.
- HANSEN, B. – DE HAAN, F. (eds.) (2009): *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work* (= Empirical Approaches to Language Typology, 44). Berlin: Mouton de Gruyter.
- HASPELMATH, M. (1999): Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics*, 37, s. 1043–1068.
- HAVRÁNEK, B. (ed.) (1989): *Slovník spisovného jazyka českého, 1–8*. Vyd. 2. Praha: Academia. (Slovník je dostupný online na adrese: <<http://ssjc.ujc.cas.cz>>.)
- HIMMELMANN, N. P. (2004): Lexicalization and grammaticalization: Opposite or orthogonal? In: W. Bisang – N. P. Himmelmann – B. Wiemer (eds.), *What Makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 245–271.
- HOPPER, P. J. – TRAUGOTT, E. C. (1993): *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2003): *Krátký slovník slovenského jazyka. 4., doplněné a upravené vyd.* Bratislava: Veda. (Slovník je dostupný online na adrese: <<http://slovník.juls.savba.sk>>.)
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSINOVÁ, Z. (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- LEHMANN, Ch. (2002): *Thoughts on Grammaticalization: A Programmatic Sketch*. Second, revised edition. (= Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt, 9.) Erfurt: Universität Erfurt.
- LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – KETTNEROVÁ, V. (2008): *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum.
- MISTRÍK, J. (1984): *Moderná slovenčina*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- NEKULA, M. (1996): *System der Partikeln im Deutschen und Tschechischen unter besonderer Berücksichtigung der Abtönungspartikeln* (= Linguistische Arbeiten, 355). Tübingen: Niemeyer.
- NEKULA, M. (2010): Grammatikalisierung von Partikeln: Grammatikalisierung und Marginalisierung „enklitischer Partikeln“ im Tschechischen. *Linguistik online*, 44 (4). Dostupné online na adrese: <http://www.linguistik-online.org/44_10/nekula.html>.
- NORDE, M. (2009): *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Otázky slovanské syntaxe, 3: Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích“*, Brno 27.–30. září 1971. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1973.
- PANEVOVÁ, J. (2002): Elipsa. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 122–123.
- PAULINY, E. (1997): *Krátká gramatika slovenská*. Bratislava: NLC.
- TRAUGOTT, E. C. (2010): (Inter)subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment. In: K. Davidse – L. Vandellotte – H. Cuyckens (eds.), *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 29–71.
- UHLÍŘOVÁ, L. (1987): *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia.
- VAN DER AUWERA, J. (1999): On the semantic and pragmatic polyfunctionality of modalverbs. In: K. Turner (ed.), *The Semantics/Pragmatics Interface from Different Points of View*. Oxford: Elsevier, s. 49–64.

- VAN DER AUWERA, J. (2001): On the typology of negative modals. In: J. Hoeksema – H. Rullmann – V. Sánchez-Valencia – T. van der Wouden (eds.), *Perspectives on Negation and Polarity Items*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 23–48.
- VAN DER AUWERA, J. (2002): More thoughts on degrammaticalization. In: I. Wischer – G. Diewald (eds.), *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 19–29.
- VAN DER AUWERA, J. – PLUNGIAN, V. A. (1998): Modality's semantic map. *Linguistic Typology*, 2, s. 79–124.
- VAN DER AUWERA, J. – AMMANN, A. – KINDT, S. (2005): Modal polyfunctionality and Standard Average European. In: A. Klinge – H. H. Müller (eds.), *Modality: Studies in Form and Function*. London: Equinox, s. 247–272.
- VAN DER AUWERA, J. – SCHALLEY, E. – NUYTS, J. (2005): Epistemic possibility in a Slavonic parallel corpus – a pilot study. In: B. Hansen – P. Karlík (eds.), *Modality in Slavonic Languages: New Perspectives*. München: Otto Sagner, s. 3–25.
- WILLIS, D. (2007): Syntactic lexicalization as a new type of degrammaticalization. *Linguistics*, 45, s. 271–310.

ZUSAMMENFASSUNG

„Karla Gotta nemusím“ als neue Konstruktion im Tschechischen und Slowakischen: Ein Fall von Lexikalisierung, Pragmatikalisierung oder beginnender Degrammatikalisierung?

Der vorliegende Beitrag befasst sich zum ersten Mal mit der Einheit „Karla_Gotta_nemusím“, einer Konstruktion, die in der tschechischen und slowakischen Jugendsprache entstanden ist und sich von dort auf weitere Register ausweitet. Ein typisches Beispiel wäre *Karla Gotta nemusím*, was man mit ‚Karl Gott muss ich nicht haben‘ übersetzen könnte. Die Analyse basiert auf einer Befragung von Studierenden in Prag, Brno und Trnava und orientiert sich in ihrem theoretischen Zugriff an Grundannahmen der sog. Konstruktionsgrammatik; d. h. „Karla_Gotta_nemusím“ wird als eine konventionalisierte Form-Funktion-Einheit gesehen, deren Bedeutung nicht vollständig kompositional aufgebaut ist. Die Konstruktion wird als multidimensionales Objekt mit spezifischen morphologischen, syntaktischen, pragmatischen und semantischen Merkmalen beschrieben. Es wird gezeigt, dass das ursprüngliche Modalverb der Notwendigkeit im Kontext der Negation die neue Bedeutung ‚nicht mögen‘ entwickelt hat, was mit einer Änderung der Valenzstruktur einhergeht: während das Modalverb eine Valenzstelle für eine Infinitivphrase aufweist, regiert das neue Verb ein Akkusativobjekt, das abweichend von der unmarkierten Wortstellung dem Verb vorangestellt wird. Im zweiten Teil des Beitrags wird der Frage nachgegangen, wie der beschriebene Übergang eines Modalverbs in ein Verb mit der Bedeutung ‚(nicht) mögen‘ einzustufen ist. Es wird die Hypothese aufgestellt, dass wir es hier mit einem der cross-linguistisch sehr seltenen Fälle von Degrammatikalisierung zu tun haben. Letztere wird verstanden als „[...] a composite change whereby a function word in a specific linguistic context is reanalysed as a member of a major word class, acquiring the morpho-syntactic properties which are typical of that word class, and gaining in semantic substance“ (Norde 2009: 135).

*Institut für Slavistik, Universität Regensburg
Universitätsstraße 31, D-93053 Regensburg, Deutschland*